

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויגש, תשע"ה
מספר 1100המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מלכות שמים מעין מלכות בארץ

יונה בר מעוז

בפרשת "ויגש" בא תיאור מפורט למדי של ארגון ארץ מצרים בשנות הרעב (בראשית מז: יג-כו), תוך הדגשת התלות של תושבי מצרים במזון שסיפק להם יוסף. והשאלה הנשאלת היא: מה ראתה התורה לספר את כל הפרטים האלה שאינם נחוצים לנו כדי להבין את מהלך הסיפור העיקרי, מערכת היחסים בין יוסף לאחיו שגרמה לירידת משפחת יעקב למצרים? נוסף על זה, הפרטים הללו הם בגדר הסחת דעת לא רצויה ומטשטשים את הקשר ההדוק בין ירידת יעקב למצרים לבין דאגתו שמא לא ישוב ממנה לארץ ישראל אף אחר מותו.¹

ר' יצחק עראמה² מקשה במיוחד על שלושה עניינים. וזה לשונו:

למה הוזכר בכאן כל זה הענין מחוק החמשית (פסוק כד) והעברת העם לערים (פסוק כא) וחוק הכהנים מאת פרעה (פסוק כב)? כי כל זה יאות להכתב בספרי נימוסי פרעה, לא בתורה האלוקית.

רש"י עונה על שאלת העברת העם לערים. וזה לשונו: "להסיר חרפה מעל אחיו, שלא יאמרו: גולים המה". תשובות אחרות לשאלה מה לסיפור יוסף ואחיו ולארגון הכלכלי של מצרים, מצינו אצל ר' אפרים מלונטשיץ³ (שם מז: כא), המשיג על דברי רש"י ואומר:

ורחוק הוא שבעבור תועלת קטן זה יבלבל יוסף כל הארץ, ועוד שלא יקרא 'גולה וסורה' (על פי ישעיה מט: כא) כי אם מי שהיה לו נחלת שדה וכרם, וגלה מהם. אבל יעקב לא היה תושב בשום מקום. וכל האבות היו גרים, כי כבר הותחל הגרות משנולד יצחק. ולא מצינו שחששו האבות לזה. ויותר נכון לפרש כל הבלבול הזה, לפי שנאמר: "ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים" (דברים י: ט). כי כל מי שלא היה גר מימיו אינו מרגיש בצערו של הגר ואינו חס על נפש הגר. אבל מי שהיה בעצמו גר יודע בצערו של הגר, וכל דעליה סני - לחבריה לא יעבד. על כן העביר יוסף העם לערים, כדי שיהיו כולם גרים בארץ לא להם, כדי שירגישו בצערו של הגר. ויכול להיות שגם רש"י נתכוון לזה, כי זו הוא החרפה שיחרפום, לומר: גולים אתם, ולו חפץ ה' בטובתכם, למה אתם גולים? ואם כן, מותר להרע לכם! על כן העביר אותם יוסף לערים, כדי שיוכלו להשיב להם: "גם אתם החליתם כמונו" (על פי ישעיה יד: י). דבר אחר, לכך העביר אותם יוסף לערים, כי ראה שיעקב ובניו נתישבו בארץ גושן, ויאחזו בה להיות להם אחוזה ונחלה בארץ, ויש לחוש כי ברוב הימים יקום מלך עריץ וידרוש מעל ספר דברי הימים של כל עיר ויושביה אשר עליו כתוב זכרון כל קרקע של מי היא, ולא ימצא לישראל שום זכות שהיה לאבותם בנחלאות, ואין אחד מהם יכול לטעון קרקע זו של אבותי היתה, ויגרשום ממנה. על כן העביר כולם

* גב' יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובלמודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות "הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

מאמר זה מוקדש למחוננת שלי, הגב' שושנה כהן מ'שדה-יעקב', שכל הווייתה מחוננת לאהבת ה' וליראת שמים. יהי רצון שתמשיך לרוות נחת מכל צאצאיה ולהוות להם דוגמה מופתית לאורך ימים ושנים.

1 מסורת הכתיבה של התורה מקפידה לבל נתעלם מן הקשר הזה, ולכן אין רווח לפני פרשת "ויחי".

2 בספרו עקדת יצחק. חי בין השנים 1420-1494.

3 בפירושו כלי יקר על התורה. חי בין השנים 1540-1619.

לערים, עד ששום אחד מהם לא ישב על אחוזת אבותיו, ויהיו ישראל כאחד מהם, כי כולם ישבו בלא חזקה.

על הסבריו של ר' אפרים, שתקנות יוסף נועדו לטובת עם ישראל במצרים בכמה תחומים, נוכל להקשות בלשונו שלו: 'שבעבור תועלת קטן זה יבלבל יוסף את הארץ'! ? למה לה לתורה להנציח תקנות שהועילו לבני ישראל רק לתקופה קצרה, ולא עזרו לשמר את מעמד הבכורה שלהם בעת שהיו למרמס?
 ר' יצחק אברבנאל עונה תשובה עקרונית יותר ומרחיקת ראות בהתייחסו ל'חוק החמישית' ול'חוק הכהנים':

שממה שראו ישראל את המצרים מקבלים על עצמם עול החמשית ממה שיוציאו מאדמתם, ושהיה חוק הכהנים שמור, והם חפשים מעול מלכות, ואוכלים מנת המלך דבר יום ביומו - לא ירע בעיניהם כשיצוה ה' לתת המעשר ללוויים, ומעשר שני לעניים, והיות כוהני ה' אוכלים את מתנות הכהונה תמיד.

תשובתו של אברבנאל נותנת משמעות לחוקים המצריים לא בהקשר המצומצם של השהות במצרים, אלא ביחס למערכת החברתית בישראל לעתיד, מפני שיש דמיון בין שתי קבוצות הכהנים, של מצרים ושל ישראל.⁴
 ברוח תשובת אברבנאל, אפשר להוכיח שהסיפור כולו משמעותי להווייתו הרוחנית של עם ישראל בעתיד, ואף עוזר להבין את חשיבותה של שהיית בני ישראל במצרים. כשנאמר לאברהם "יָדַע תְּדַע כִּי גַר יִהְיֶה יִרְעָף בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם" (בראשית ח:יג), נאמר לו הדבר בתשובה לשאלתו "בַּמָּה אֲדַע כִּי אֵיךְ שָׁנָה" (בראשית ח:ח). ואם נניח ששאלת אברהם היא שאלה עניינית הבודקת כיצד תהיה ירושת הארץ הלכה למעשה,⁵ תשובת ה' מרימה מעט את מסך העתיד ומגלה שהעבדות והעינוי ב"ארץ לא להם" יאפשרו זאת. סיפור פעולות יוסף מוכיח כי דווקא מצרים מתאימה ביותר להכנת העם לירושת הארץ.

הישיבה במצרים עיצבה בפועל את רוח העם בדרך שלא הייתה אפשרית אילו נשארו בכנען. בכנען הייתה כל עיר ממלכה ריבונית, כפי שמשתקף בצורך של יהושע להילחם בשלושים ואחד מלכי כנען.⁶ לעומת זאת, במצרים היה שליט אחד ששלט על מצרים העליונה והתחתונה כבר משנת 3000 לפנה"ס. נוסף על זה, כיוון שכל פרעה נחשב כבנו של אל השמש, נוצרה נטייה חזקה להעדיף אל זה על פני אלים אחרים,⁷ ולקבל את סמכות המלך בלא עוררין כמקור הצדק מצד אחד וכמקור השפע הכלכלי מצד שני. תקופת הרעב במצרים בימי יוסף ופעולותיו הארגוניות העצימו את התחושה שהמלך הוא כל יכול, הוא הזן ומזין ומפרנס לכל, וכל נתין בממלכתו חב לו את חייו. מי שגדל במצרים ויש לו מורשת של אמונה ב"אל עֲלִיּוֹן קָנָה שְׁמִים וְאָרֶץ" (בראשית יד:כב), נקל לו לחוש ולהצהיר אחר כך: "ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶתְד" (דברים ו:ד).

פעולות יוסף במצרים מטרימות את הדרישה האלוהית מעם ישראל, להכיר באלוהי אבותיו כאל הבלעדי המספק לו כל מחסורו. בני מצרים מתחננים: "וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְאֲדָמְתָנוּ עַבְדִּים לְפָרְעָה" (בראשית מז:יט), וה' מכריז לאחר הוצאתם ממצרים: "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עַבְדִּים עַבְדֵי הָאֱלֹהִים" (ויקרא כה:נה). הוא עתיד להתנות את קבלת הארץ בשמירה על מצוותיו, ולהזכיר לעם במצוות השמיטה והיוכל שאינם אדוני האדמה אלא בחזקת אריסים בלבד: "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּת כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אִתָּם עַמְדִּי" (ויקרא כה:כג), בדיוק כמו שהיו המצריים במצרים בשנות הרעב.

ריכוזיות היתר של השלטון בידי פרעה נותנת משמעות מיוחדת גם ליציאת מצרים. מסיפור יוסף ואחיו עולה שמצרים תפקדה כמדינת משטרה שיש בה פיקוח הדוק על כל הנכנס לתחומה והיוצא ממנה. בדרך הטבע, לא נראתה שום אפשרות שעם יצליח להיחלץ ממדינה כזאת. חז"ל נתנו ביטוי ברור לתופעה הזאת בפרשם את דברי יתרו:

"עֲתָה יִדְעָתִי כִּי־גָדוֹל ה' מִכָּל־הָאֱלֹהִים" (שמות יח:יא) - עד עכשיו לא הודה לו. "כי גדול ה'" - אמר: מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים, שהיתה סוגרת ומסוגרת, ועכשיו הוציא ששים ריבוא בני אדם ממצרים!⁸

⁴ אמנם נחמה ליבוביץ (בגיליון פרשת ויגש, שנת תש"ך) דוחה את תשובת אברבנאל בטענה שאין מקום להשוואה בין כוהני ישראל לכוהני מצרים, משום שלכוהנים וללוויים בישראל אין נחלה בארץ, אך אין לשכוח שבתייהם ומגרשיהם בערי הלוויים ניתנים לגאולה ולהשבה לעולם, אם נמכרו, בניגוד לבתים ולמגרשים בערים אחרות, ובכך כאילו ניתנה להם אדמתם לצמיתות.

⁵ גם אם נאמר כדברי חז"ל (נדרים לב ע"א), שאברהם חטא בשאלתו, מכל מקום, השהות במצרים והעבדות והעינוי באים לתקן מצב רוחני שלילי, שאולי דבק בזרעו כתוצאה מחטאו, ועל כן בתיקון החטא, יהיו ראויים לירושת הארץ.

⁶ התמונה הזאת עולה גם ממכתבי תל-אל-עמארנה, שנכתבו ברובם על ידי שליטים מכנען אל אמנחותפ השלישי, אחנאתון ותות ענח' אמון מלכי מצרים באמצע המאה ה-14 לפנה"ס.

⁷ בלי להיכנס להיבטים של האל רע בתקופות השונות, התפתחה במצרים נטייה לרומם אל אחד מעל האלים האחרים ולהעצים את עבודתו, בין אם זה אמון, האל של העיר תבאי, בין אם זה אתון, האל שסימל את גלגל החמה. התופעה הזאת גרמה לחוקרים להניח בטעות שמקור אמונת הייחוד הוא בתרבות המצרית.

⁸ מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דעמלק, פרשה א.

על כן, הישיבה במצרים, העבדות בה והיציאה הפלאית ממנה יכולות להוות מסד איתן לאמונה מוחלטת באלוהי ישראל ובמצוותיו. כמו כן, הן עשויות להוות תשתית ערכית המלכדת את כל שבטי ישראל מצד אחד ומטביעה בהם את הרגישות לענות הזר והנדכה מצד שני, כדי שתפתח בהם חברה מוסרית איתנה שתלך באור ה' ותהיה אור לגויים.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה